

РИМСЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЮБУ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ПРАВІ

В статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти лінгвістично-юридичної та історико-правової ідентифікації римського визначення шлюбу у візантійській правовій системі.

Ключові слова: Візантія, право, шлюб, християнські цінності, методологія.

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты лингвистическо-юридической и историко-правовой идентификации римского определения брака в византийской правовой системе.

Ключевые слова: Византия, право, брак, христианские ценности, методология.

The article deals with theoretical and methodological aspects of linguistically-legal and historical-law identification of the Roman definition of marriage in the Byzantine legalistic system.

Key words: Byzantium, law, marriage, Christian values, methodology.

Дослідження тієї чи іншої галузі візантійського права необхідно починати з поєднання трьох правових традицій: римської правової системи, греко-елліністичних інститутів права та юридичних явищ правової культури етнічних спільнот внутрішнього та зовнішнього "Орієнту" Візантійської імперії. Їх синтез та еволюція на основі християнських цінностей та принципів правової каноністики виражає ціннісно-юридичну суть візантійського права. Графічно це можна зобразити у вигляді головного християнського символу – хреста. Горизонтальна лінія символізує, у нашому випадку, синтез названих традицій, натомість вертикальна – рух візантійської юриспруденції до християнського правового ідеалу. Якщо перша тенденція виявляла себе на іманентному, фактично обмеженому рівні, то друга, маючи безпосередній вплив на якість права, виражала трансцендентний характер цінностей християнства в еволюції візантійського права.

Внутрішні зміни правової системи Візантійської імперії відбувались в процесі суспільно-історичної еволюції, напрями й тенденції якої, починаючи з IV ст., переважно визначалися (в аксіологічному сенсі) християнськими цінностями та юридичними принципами канонічного права. Починаючи з VIII ст. візантійське право, як свідчить "Еклога" імператора Лева III, уже цілком розвивалось на морально-ціннісних засадах християнства [45, с. 57]. Таким принциповим змінам сприяла низка сакральних, соціальних та етнодемографічних факторів: прийняття на Вселенських соборах основних догматів Вселенської Церкви [24, с. 9-10; 25, с. 115-126]; систематизація норм канонічного права (на "Трульському" "п'ято-шостому" соборі 691 р.) [34, с. 430-599]; суттєва зміна соціальної структури суспільства з тенденцією до егалітаризму [23, с. 160-162; 42, с. 80-81]; якісно нові етнодемографічні імміграційні процеси [3, с. 87], що сприяли більш інтенсивному закоріненню християнських цінностей серед "неофітів"-іммігрантів, порівняно з міським греко-елліністичним населенням Візантії [22, с. 56-59; 42, с. 79; 20, с. 376]; боротьба іконобоців та іконошанувальників [27, с. 407-426] та ін. Усі основні історичні фактори, відтворені нами з відповідних джерел, стали критичною масою, яка в реальному житті візантійського суспільства не мала однолінійного характеру і телеологічного спрямування, але згодом привела до якісно нових, цілком християнських ментальних орієнтацій населення Візантійської імперії.

Тому усвідомлення юридичної природи норм, інститутів та "галузей" візантійського права змушує дослідників використовувати гносеологічні можливості різних теоретичних напрямів юридичної науки та адекватну дослідницьку методологію.

В першу чергу це стосується шлюбного права Візантії, оскільки в процесі історичної еволюції, воно зазнало найбільш значних аксіологічних та нормативно-правових змін. Цей процес тривав від часів Медіоланського едикту (313 р.) Константина Великого [5, с. 48-255], який легалізував християнську Церкву і започатку-

вав процес християнізації права "Ромейської імперії", і до її падіння (1453 р.). Найбільш активна фаза становлення доктрини християнського шлюбу, як свідчать численні джерела, припадає на IV-VIII ст., а формативний період – VIII – XV ст. Таким чином, в результаті правотворчості діячів Церкви, візантійських каноністів та імператорських юристів вперше в історії християнських країн була сформульована правова доктрина та система візантійського шлюбного права, яка виражала правові ідеали християнського шлюбу.

Цілком природно, що процеси та правові явища, абстраговані у викладеному твердженні дедуктивного характеру, викликають значний дослідницький інтерес. Актуальність шлюбного права першої християнської держави – Візантії – полягає й у тому, що у цій країні ще у VIII ст. була сформована правова доктрина сімейно-шлюбних відносин на принципах, які були реалізовані в інших державах лише у добу новітньої історії [3, с. 140-162; 15, с. 74, 84, 89].

Виходячи з методологічного положення про першочергову необхідність аналізу понятійно-категоріального апарату, дослідження шлюбного права Візантії необхідно починати з визначення та розкриття змісту основних юридичних понять. Про актуальність такого методологічного підходу йшлося ще у XIX ст. [10, с. 10]. Особливий інтерес викликають теоретичні визначення візантійського права, які впродовж тисячолітньої історії Візантійської імперії та історії християнських держав мали нормативно-регулятивне значення, набуваючи поступово християнського ціннісного забарвлення. Прикладом такої екзегези є **визначення шлюбу Модестіна** – останнього представника класичної римської юриспруденції. У Римській імперії, як зазначив німецький романіст Юліус Барон, воно не було принципово проведено. Натомість, завдяки еволюції ментальних установок в добу християнізації права це визначення стало більш відповідним суспільним реаліям першої християнської імперії – Візантії.

Слід зазначити, що звернення до римської правової традиції, нормативних приписів, юридичних понять та категорій при дослідженні візантійського права є загальним правилом, оскільки вони (норми, поняття, категорії) у більшості випадків залишилися юридично-технічною основою візантійської правової системи.

Звичайно, розкриття змісту юридичних понять, зокрема, визначення шлюбу з сентенції римського юриста, необхідно починати та здійснювати за методикою доктринального аналізу та тлумачення понятійно-категоріального апарату:

- *філологічне* (лексичне та синтаксичне) *тлумачення* у нашому випадку є важливим при використанні методів перекладу сентенції Модестіна з латинської, грецької та старослов'янської мов;

- *логічне* (догматично-юридичне) або *систематичне тлумачення* встановлює внутрішній зміст та зв'язок даної сентенції з дотичними до неї нормами та визна-

чає її місце в системі шлюбно-сімейного права. Тобто йдеться внутрішню та зовнішню логіку у контексті догматично-юридичної візії відомого визначення;

• *історичне (історико-правове) тлумачення* полягає у з'ясуванні причин походження поняття шлюбу Модестіна, визначенні зв'язків з попереднім станом законодавства і права, а також встановленні його відповідності змінам суспільного життя, що відбулися під час появи або нової актуалізації даної норми. Необхідність історичного тлумачення зумовлена також тим, що часто концепція нового закону повністю визначається принципами попереднього [18, с. 66].

Разом з тим, щоб зрозуміти правовий зміст нормативного визначення шлюбу римського юриста у різні епохи історії Візантії (що являється дослідницькою метою статті), недостатньо традиційного в юриспруденції догматичного аналізу, в основі якого лежить формально-юридичний метод. Це стосується й абсолютизації інших напрямів юриспруденції. Не підлягає сумніву, що жодна спроба "вибіркового" використання дослідницьких методів догми, філософії чи соціології права не зможе забезпечити системного бачення предмету дослідження [8], тим більше, в контексті його еволюції. Лише "інтегральний підхід", тобто усвідомлення гносеологічного значення різних напрямів праворозуміння та використання відповідних методів дослідження, є оптимальним та особливо актуальним для історика права. Прикладом доцільності використання інтегральних підходів є суперечлива ситуація, коли ті ж самі визначення юридичних понять у процесі суспільної еволюції поступово набувають нового ціннісно-нормативного смислу. Звісно, поєднання методів різних напрямів юридичної науки дасть нам можливість простежити, як незмінна впродовж століть форма правового припису набиравала нових юридичних рис. Окрім того, націлюючись на пізнання правового явища через аналіз визначення відповідного поняття для вирішення поставленої наукової проблеми, необхідно використати відповідні методи історії права та методу історико-правових перекладів. Залучення усіх згаданих теоретико-методологічних аспектів дослідження необхідно для того, щоб найбільш адекватно історичним реаліям Візантії розкрити юридичний зміст римського визначення шлюбу у візантійському законодавстві, його нормативно-регулятивну роль та функції, особливості предмету та методу правового регулювання.

Для вирішення поставленої наукової проблеми спочатку з'ясуємо витоки визначення шлюбу, що з'явилося в кінці класичного періоду історії римського права. При цьому необхідно взяти до уваги найбільш принципові історичні обставини його походження: 1) генетичний зв'язок римської та візантійської правових традицій; 2) збереження більшості римських правових інститутів в системі візантійського права; 3) поступовий занепад античних сакральних цінностей, що у свій час визначали тенденції розвитку римської юриспруденції; 4) інфільтрація християнських суспільних ідеалів перед визнанням легітимності християнської Церкви в середовищі не тільки соціальних низів, але й еліти суспільства. Прикладом відображення християнських цінностей в праворозумінні пізньоримських юристів є, на наш погляд, вираз знаменитого римського юриста Ульпіана: "... Згідно природному праву усі люди між собою рівні" (D. 50.17.32). Тому цілком можливо припустити, що сукупність цих причин викликала потребу в формально-нормативному визначенні поняття шлюбу.

Необхідно зазначити, що окрім визначення шлюбу Модестіна, в римській правовій традиції було декілька однорідних за юридичним змістом сентенцій, що увійшли у ранньовізантійські (римо-візантійські) та візантійські

збірки права. Попередником Модестіна у визначенні поняття шлюбу був його вчитель, знаменитий римський юрист Domitius Ulpianus [39, с. 13; 12, с. 17, 73-75]. Згодом його сентенція у формі зауваги про шлюб увійшла у Дигести Юстиніана: *Nuptias non concubitus, sed consensus facit* (D. 50.17.30). Сучасний російський переклад під редакцією проф. Кофанова має наступну форму: "Браки создаются не сожительством, но согласием (сторон)" [14, с. 529]. Зважаючи на традиційний лаконізм латини та стилістику української мови доцільно, на нашу думку, дану сентенцію перекласти так: **шлюб є не тільки інтимне співжиття, а перш за все консенсус** (згода, взаєморозуміння, лад, договір, угода і т. ін.) **подружжя**. Використані нами вставні слова – "є", не "тільки", "перш за все" та іменник "подружжя", який визначає суб'єктів у стані шлюбу – формально відсутні у тексті оригіналу, але цілком допустимі як з позицій юриспруденції, так і літературної форми. Вони впливають із змісту латинської сентенції і є необхідними для літературної форми українського перекладу. Натомість римлянин не називає суб'єктів шлюбу та не вживає різні пояснювальні слова, позаяк усе це витікає з відповідної лексично-синтаксичної форми латинської сентенції.

Вказане визначення шлюбу не стало універсальним, оскільки лиш частково відобразило основні риси даного інституту. Однак у ньому фіксується правовий принцип, який передбачає розширення рамок античних ментальних стереотипів, відповідно до яких основна функція сім'ї – це збереження та продовження роду. В усі часи давньоримської історії, навіть після визнання легітимності християнства, на жінку дивились як на об'єкт сексуальних задовольень та репродуктивний механізм сім'ї [4], оскільки цінність інститутів роду та патріархальної сім'ї мала важливе значення в житті давньоримського суспільства [32, с. 41; 39, с. 169-184, 184-188].

Попри відомий лаконізм римських правових визначень сентенція Ульпіана неначе відобразила дві протилежні правові доктрини шлюбу, протиставляючи традиційний та новий погляд на юридичний зміст подружнього життя. Після "Медіоланського едикту" 313 р. вона потрапила на поживний ґрунт християнських цінностей і увійшла в найбільш популярні та репрезентативні збірки візантійського права – Прохірон, Василіки та Шестикнижжя Костянтина Арменопуло. Окрім того, пояснення основного принципу шлюбу пізньоримського юриста потрапило у Синтагму Матвія Властаря – енциклопедію канонічного права Візантії, що увібрала значний пласт норм імператорського законодавства. Шлях для збереження та поширення сентенції Ульпіана в імперії та за її межами очевидно був прокладений грецькими збірками візантійського права. Це підтверджує порівняльний аналіз римського та грецького тексту сентенції.

Так, у Дигестах, як уже підкреслювалось, сентенція Ульпіана подається відповідно латинській термінології, синтаксису та у лаконічній формі (*Nuptias non concubitus, sed consensus facit*). Натомість у "Шестикнижжі" (1345 р.) Костянтин Арменопуло (як і в його російському перекладі 1831 р.) з'являється стилістично інша версія сентенції Ульпіана: **"Заклучение брака не состоит в совокуплении мужа с женою, но в их согласии взаимном"** (рос.), у якій за змістом римського автора ще чіткіше проглядається християнська основа. По суті, Костянтин Арменопуло, побудувавши свою концепцію перекладу з латини не на протиставленні, а на доповненні, розглядає сентенцію Ульпіана як таку, що визначає *основну умову шлюбу – згоду і угоду наречених*. Саме про це йдеться у примітці до низки норм дотичних до поняття шлюбу, яка належить, очевидно,

останньому візантійському систематизатору права [1, с. 18-19; 29, с. 243]. Текст сентенції Ульпіана формально не змінювався в наступних джерелах візантійського права, але їх стилістика, яка не суперечила першоджерелу, цілком відповідала християнській правовій доктрині. Особливо це помітно в Синтагмі Матвія Властаря, який з огляду на специфіку свого твору замінив поняття "совокупление" (рос.) на "разделение супружеским ложем" (рос.). Його переклад з латини на грецьку (1335 р.) та відповідна стилістична редакція окремих нормативних положень, зокрема сентенції Ульпіана [*Брак состоит не в том, чтобы муж и жена разделяли ложе между собою, но в супружеском их согласии* (рос.) [28, с. 103], є найбільш консквентним вираженням християнської ціннісно-правової парадигми. Основним парадигматичним поняттям даної сентенції є лексема **взаєморозуміння (згода) подружжя**.

За ціннісно-правовим змістом сентенція Ульпіана стала передвісником нормативного визначення шлюбу Модестіна, останнього представника класичної римської юриспруденції. Вона цілком відповідала християнським цінностям шлюбу, які у ранньовізантійський період активно, але певний час безуспішно пропагували отці Церкви [4]. Очевидно, не випадково учень Ульпіана Модестін [39, с. 114] став творцем нормативного визначення шлюбу, яке увійшло у джерела візантійського права, а сентенція Ульпіана, як більш лаконічна і така, що була відображенням лише одного правового принципу визначення шлюбу, увійшла у зміст сентенції Модестіна.

Історія її походження та залучення до законодавства першої християнської ("Ромейської") імперії пов'язана з особливостями становлення та розвитку візантійської правової культури. Отже, найбільш повне, нормативно-правове визначення шлюбу у римській юриспруденції сформулював (між 226 – 244 рр., у 1-й книзі десяти томного видання "Правил") відомий римський юрист кінця класичного періоду *Herenius Modestinus* [12, с. 17, 78-79]. Згодом знаменитий візантійський юрист *Triboianus* (*очільник авторського колективу, що здійснював систематизацію нормативних джерел Corpus iuris civilis*) вніс визначення шлюбу римського юриста у Дигести Юстиніана (527-565 рр.) (*1-й фрагмент 2-го титулу 23-ї книги: далі – D. 23.2.1*). Пізніше сентенція Модестіна увійшла в канонічні збірники імператорів Македонської династії: Ісагогу, Василіки [44, с. 283], Прохірон [19, с. 931] та їх численні переробки. Прохірон – "Ручна книга законів" імператора Лева Мудрого (886-912) – це компактний збірник візантійського права, помилково віднесений дослідниками (у XIX ст.) до періоду правління засновника Македонської династії Василя I (867-886) [29, с. 178-179]. Саме завдяки практичності Прохірону сентенція римського юриста стала відома у правознавчих колах Візантії та за її межами [40, с. 48-71]. Наприкінці існування Візантійської імперії сентенція Модестіна увійшла у "Синтагму" Матвія Властаря [28, с. 103] (1335 р.) – енциклопедичне видання з канонічного права та у кодифікований збірник усього візантійського права – "Шестикнижжя" Костянтина Арменопуло (1345 р.) [1, с. 15].

У зв'язку з цим виникає аксіологічно-гносеологічна проблема відповідності сентенції Модестіна двом протилежним за ціннісною основою правовим парадигмам:

антично-римській та християнсько-візантійській. З'ясування цього питання є одним з головних завдань даної статті, яке вирішується в контексті доктринального тлумачення даного нормативного визначення. Тому поруч з сукупністю юридичних методів дослідження (юридичного позитивізму, соціології та філософії права) відповідний аналіз включає філологічні, логічні та історичні аспекти *доктринального тлумачення* [18, с. 161-162].

Отже, відповідно до методики аналізу юридичних норм та понять права необхідно спочатку вдатися до їх філологічного тлумачення. Однак у нашій ситуації мова йде не про філологічне тлумачення українського чи генетично спорідненого з ним тексту на староукраїнській або церковно-слов'янській мові, а про філологічний аналіз латинських та грецьких текстів. При чому кожне поняття на латині чи грецькій мові має декілька відповідників на українській мові. Тому при наявності різних варіантів лексичних одиниць, перекладених з мов оригіналу, перед дослідником виникає філологічно-юридична проблема. У зв'язку з цим, слід зауважити, що філологічно-юридична проблематика ще не знайшла належного місця у сучасних вітчизняних правознавчих дослідженнях. Втім, ідея поєднання дослідницьких методів філології та юриспруденції давно апробована у науковій літературі [23, 161-162], але її актуальність не втрачена, оскільки тісно пов'язана з методологією історико-правових досліджень. У цьому контексті цілком слушно висловив свою думку сучасний німецький дослідник, перекладач Дигест А. Ваке: "Окрім філологічних проблем, ми часто стоїмо перед значними проблемами юридичного тлумачення, що очікують свого вирішення" [7, с. 30]. На наш погляд, зв'язок обох тлумачень має амбівалентний характер: філологія залежить від юриспруденції і навпаки. Отже, усі названі методологічні аспекти необхідно врахувати при аналізі оригіналу та його перекладів. У нашому випадку це необхідно для того, щоб з'ясувати питання відповідності варіантів перекладу сентенції Модестіна правовим доктринам різних історичних періодів: III-го ст. (публікація в оригіналі), VI-го (в Дигестах Юстиніана) та IX-X-го століть (візантійські зводи).

Принципове значення при дослідженні поставленої проблем має з'ясування походження та обставин використання сентенції Модестіна. Зокрема, це важливо при перекладі з мови оригіналу і необхідно для того, щоб впоратись з впорядкуванням поліваріантної (за змістом і часом виникнення) перекладної лексики, адекватної принципам юриспруденції та філології. "Відтворення юридичних текстів двохтисячолітньої давності на сучасну мову, – зауважив німецький дослідник, – являє значну складність. Зокрема, це зумовлено тим, що термінологія Дигест не являється послідовною, а ядро будь-якого юридичного поняття оточене численними варіантами, що не мають термінологічного значення" [7, с. 38]. Тому у процесі аналізу оригіналу в контексті певного варіанту перекладу сентенції Модестіна необхідно взяти до уваги принципи, специфіку та труднощі перекладу Дигест.

У зв'язку з цим, викликають інтерес і наступні застереження А. Ваке: "... Якщо ти гадаєш, що зрозумів текст, написаний іноземною мовою, то немає гарантії, що ти здатен правильно передати виражену у ньому думку рідною мовою. Адекватне відтворення багатоманітного ходу думки на аркуші паперу вимагає кропіткої праці [*пер. з рос. – Л.Д.*]" [7, с. 31]. З огляду на висловлене цілком зрозуміло, що традиційний у юриспруденції догматично-юридичний аналіз є необхідним, але далеко недостатнім для розкриття юридичного змісту того ж поняття у різних суспільно-історичних умовах. Разом з тим, цілком очевидно, що ми повинні враховувати не

тільки цінності епохи та соціальні реалії в філософсько-історичних інтерпретаціях визначення шлюбу, які сприятимуть вибору певного варіанту лексики при перекладі, але й встановити відповідність цих словникових понять корелятивній "філолого-юридичній системі" всередині самої сентенції. Отже, в оригіналі вона має наступну форму, яка виражає відповідний правовий зміст: "*Nuptiae sunt coniunctio maris et feinae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communication*" (D. 23.2.1). Автори перекладу 23 книги повного видання Дигест російською мовою (перекладач – к.і.н. Щеголев, науковий редактор – к.ю.н., доц. Є.В. Кулагіна, загальна редакція к.і.н, д.ю.н. Л.Л. Кофанова) запропонували наступний переклад визначення шлюбу Модестіна [*подаємо переклад мовою перекладачів та оригіналіс*]: "**Брак есть супружеский союз мужа и жены, общность всей жизни, единение божественного и человеческого права**" [13, с. 275]. В цілому перекладена сентенція відповідає вимогам логіки, філології (лексики та синтаксису) та юриспруденції. Очевидно, дещо незвична стилістика перекладу, а саме таких словосполучень як "єднання ...права", "общность всей жизни" (*рос.*) була необхідною для збереження юридичного смислу та літературної форми. Враховуючи відповідність лексики оригіналу та перекладу можна стверджувати, що перекладена сентенція – це результат допустимого компромісу між філологією та юриспруденцією. Стосовно юридичного змісту та практичного значення визначення шлюбу Модестіна відомий німецький юрист Юліус Барон зауважив, що воно (*визначення*) "в римському праві послідовно не проведено" [2, с. 821]. Тобто сентенція Модестіна не вписувалась у систему римського права класичного, післякласичного та юстиніанівського періодів. В першу чергу її суть не відповідала дохристиянській, античній парадигмі римського права та у значній мірі духу права доби Юстиніана.

В даному перекладі є ще один філологічний (лексичний) нюанс: наявність пояснювального слова "супружеский" (*рос.*), якого немає в оригіналі. Відсутнє воно також у перекладі І. Перетерського. Відомий знавець римського права та перекладач Дигест запропонував наступний варіант перекладу сентенції: "**Брак есть союз мужа и жены, (далі тотожно перекладу під ред. Кофанова) общность всей жизни, единение божественного и человеческого права**" (*рос.*) [11, с. с. 530]. З формального боку рацію мав І. Перетерський, оскільки він використав кількість слів тотожних оригіналу, уникнувши пояснювальних лексем, і не порушив ні філологічного, ні юридичного смислу сентенції відсутністю прикметника "супружеский" (*рос.*), оскільки лексема "шлюб" цілком пояснює характер "союзу" його суб'єктів. Як зауважив А. Ваке, "буквальний переклад, максимально близький до тексту, являється кращою послугою читачу" [7, с. 36], тобто історичу чи теоретику права.

Кожний переклад, що не виходить за межі можливо-го, тобто принципів перекладу, збагачує інтерпретацію сентенції римського класика. Втім, наше завдання і полягає в тому, щоб залучаючи різні варіанти перекладів, розкрити її юридичний зміст та з'ясувати доцільність використання у візантійському законодавстві.

У цьому сенсі науковий інтерес викликає переклад сентенції Модестіна видатного романіста, представника німецької юриспруденції Юліуса Барона (1834 – 1898). Російський переклад його фундаментальної праці "Система римського гражданского права" (*рос.*) здійснив на початку ХХ ст. засновник психологічного та соціологічного напрямку в юридичній науці проф. Лев Петражицький [16, с. 275]. Переклад сентенції римського класика у Барона – Петражицького отримав наступну форму: "**Брак есть соединение мужчины и женщины, для нераз-**

дельного общения жизни и права" [2, с. 821]. Як бачимо, і юридичний зміст, і філологічна форма цілком узгоджені. Очевидно, цей варіант перекладу стилістично найбільш довершений і в формально-юридичному (догматичному) сенсі не викликає принципових заперечень. Однак, друга частина сентенції характеризується вільним, недослівним перекладом, а саме відсутністю одного з принципів понять оригіналу. У зв'язку з цим варто звернути увагу на загальний принцип перекладу іноземного тексту: *перекладач не має права щось опускати, він повинен правильно передати всі подробиці, а якщо іноземне слово можна тлумачити порізно, перекладач повинен вибрати найбільш відповідне контексту слово* [7, с. 32]. Для "аналітичної догматики" переклад Барона-Петражицького – цілком задовільний, оскільки в цілому виражає правовий зміст оригіналу. Натомість для історика права важливе значення мають усі деталі, що висвітлюються при кожному перекладі, оскільки кожна з них містить певне семантично-сислове навантаження, важливе для з'ясування особливостей регулятивно-правового механізму сентенції, його практичного значення та відповідності чи невідповідності тій чи іншій системі цінностей.

Сучасний російський романіст-аналітик Дмитро Дождев запропонував наступний переклад сентенції Модестіна: "**Брак – это единение мужа и жены и объединение всего в жизни, соединение по божественному и человеческому праву**" [17, с. 291]. На наш погляд, у Дмитра Дождева досить вдале поєднання філології з юриспруденцією, що цілком відповідає нормам методики перекладу, оскільки автор при певній зміні смислового навантаження понять останньої частини сентенції уник перекручення правового змісту оригіналу.

Наближену до обох, "середню" позицію між варіантами Перетерського – Кофанова та Дождева зайняв Є.А. Флейшиц (*у підручник під ред. І.Б. Новицького та І.С. Перетерського*), який зауважив: "**Модестин определил брак, как союз мужа и жены, объединение всей жизни, общение в праве божественном и человеческом**" [35, с. 128]. Отже, три поняття, що ототожнюють або відрізняють останній варіант перекладу від інших, наступні: **союз, объединение (всей жизни), общение (в праве бож. и чел.)**. Поняття "союз" співпадає з перекладом Кофанова та Перетерського, "объединение" як у Дождева, а "общение" з третьою частиною сентенції у Барона-Петражицького, але в Барона "спілкування" ("общение") життя та права" без прикметника "божественного", а у Флейшица – "спілкування в праві божественному та людському". В зв'язку з цим варто зауважити, що "общение" (*рос.*) в праві є цілком природним явищем, а дана лексема більш відповідає оригіналу, ніж поняття "єднання", але (!) для цього не обов'язково одружуватись. У самого ж Перетерського, як уже зазначалось, маємо "єднання божественного та людського права", що цілком відповідає традиції канонічного права, відображаючи християнську правову парадигму [31, с. 226].

У чому ж причина відмінностей між різними перекладами сентенції Модестіна? По-перше, відчувається відмінність перекладів з латинського оригіналу та з грецьких протографів. По-друге, наявними є різні уявлення про відображення сентенцією неоднакових за оцінками романістів суспільних умов. По-третє, відображення в перекладах різних ціннісних орієнтацій і відповідне використання словникових слів-синонімів, які мають певні ціннісно-правові відтінки. Існуючі переклади безперечно збагачують розуміння істориками права змісту визначення шлюбу Модестіна. Разом з тим ми повинні пам'ятати, що з часом змінювались суспільні умови і ціннісні парадигми, еволюційних змін зазнавала стилістика латини і грецької мови, а перекладачі кожної епохи

мали власне "філологічне озброєння", мету і методику, принципи і методологію перекладу. Для того, щоб зрозуміти логіку існуючих перекладів, звернемося до першооснови – сентенції Модестіна на латинській мові і, залучивши перекладну лексику із словників, зобразимо це у наступній формі:

"**Nuptiae sunt** [шлюб є] **coniunctio** [1] зв'язок, родинний зв'язок, спорідненість, 2) дружба, близькість; 3) згода, симпатія; 4) шлюб, шлюбні відносини, сімейні стосунки; 5) зв'язок, відношення до когось; 6) спілка, союз, єднання, з'єднання (об'єднання)] **maris et feminae et** [чоловіка і жінки] **et consortium** [А [9, с. 188]: 1) співучасть; 2) спілкування; 3) суміщення, змішування, суміш; 4) спільність, спільність майна; В [36, с.250]: (інший словник): 1) "велика агнатська родина", спільність; єдність; спілка; 2) співтовариство; С [38, с. 121]: співучасть, співтовариство, спільність] **omnis** [1] кожний, всякий, усілякий; 2) всюдисущий, всеможливий, суцільний; 3) увесь, цілий, сукупний, повний] **vitae** [життя, спосіб життя, побут, засіб життя], **divini et humani** [божественному і людському] **iuris** [права] **communication** [спілкуватися, робити спільним, поєднуватися, зв'язуватися]. Таким чином, перекладачі не були обмежені у виборі необхідних лексем. Натомість юристи, зокрема історики права, змушені враховувати наступний стан речей: 1) в залежності від можливостей при догматичному аналізі враховувати наповненість поняття змістом кількох пояснювальних слів. Наприклад, коли ми намагаємось адекватно зрозуміти зміст слова **consortium** (в контексті **omnis vitae**) і використовуємо варіанти слів **спільність** (всього життя) або **єднання** (всього життя) ми розуміємо це поняття з врахуванням інших ознак: **спілкування у сімейних справах, спілкування на різних рівнях, спільне вирішення господарських справ, єднання в моральному і матеріальному плані, єднання для продовження роду**; 2) використання окремих лексем з перекладу сентенції необхідно узгодити з відповідним історичним періодом. Наприклад, вираз "велика агнатська сім'я" в якості доповнення змісту поняття **consortium**, що розуміється як **об'єднання, єднання, спільність** (спільнота), ми можемо використати в залежності від історичної епохи, з відповідною соціальною структурою та системою цінностей. Так, починаючи з архаїчного і до класичного періоду римського права, при будь-якому перекладі слова **consortium** ми в кожному разі маємо на увазі названу форму сімейної спільноти ("велика агнатська сім'я"). Натомість при розгляді шлюбно-сімейного права посткласичного і юстиніанівського періодів дане поняття втрачає онтологічну основу, а в наступні часи історії Візантії взагалі стає філологічно-історичним анахронізмом; 3) при аналізі даної сентенції необхідно розглядати використані поняття в межах певного, в даному випадку посткласичного римського або ранньовізантійського періоду, з урахуванням двох видів шлюбу вільних осіб, громадян імперії, які мали **jus connubii**. Тобто йдеться про шлюб **cum manu** та **sine manu**. Стосовно першого виду ми при тлумаченні/розумінні поняття **coniunctio** у визначенні Модестіна використовуємо лексеми **єднання, з'єднання (об'єднання)**. Натомість шлюб **sine manu** корелюється з **coniunctio** перш за все через лексеми **згода, спілка, союз**. Особливість семантичного навантаження слова **coniunctio** залежить від підвладного (**cum manu**) чи непідвладного статусу жінки (**sine manu**) в сім'ї чи родині. **Шлюб** можна визначити як **"союз"**, коли фактично не втрачається правосуб'єктність дружини, якщо є більш чи менш рівноправні суб'єкти шлюбних відносин, коли дружина – **persona sui iuris** [особою свого права]. Натомість шлюб **cum manu**

більш змістовно виражається через поняття **єднання**, оскільки воно не суперечить правовому становищу, якого після **єднання** чи **об'єднання** набуває дружина, а саме статус **persona alieni iuris** [особи чужого (чоловікового або його батька чи діда) права]; 4) інша річ, при розумінні поняття шлюбу за сентенцією Модестіна необхідно мати на увазі, що йдеться про **matrimonium iustum** – законний шлюб, оскільки передбачається спільне життя на основі **божественного та людського права**, суб'єктами якого є лише особи із статусом римського громадянства, які за визначенням мають **ius connubii** [право законного шлюбу]. У зв'язку з цим, стилістично довершений варіант перекладу Барона – Петражицького без поняття **божественне право** лише в загальних рисах відобразив правовий зміст оригіналу, оскільки у римській правовій традиції поняття "законний шлюб" певним чином корелювалось з відповідними нормами сакрального та приватного права. Щоправда, такий переклад консеквентно виражає як особливості позитивістської парадигми права другої половини XIX ст., так і специфіку праворозуміння юристів доби Юстиніана, коли релігійні впливи звелися до мінімуму. Очевидно, це пояснюється тим, що античний шлюб уже втратив свій сакральний характер, а ранньовізантійський, доби Юстиніана, ще його не набув.

Така наша оцінка підтверджується іншим визначенням шлюбу, які згадував у своїй праці "Система римського цивільного права" німецький вчений-романіст Юліус Барон. Він, зокрема, зауважив, що в римському праві "є два легальних визначення шлюбу" [2, с. 821]: одне – в Дигестах, а друге – в Інституціях Юстиніана. Необхідно підкреслити, що у першому випадку йдеться про ціннісну специфіку перекладу Барона – Петражицького сентенції Модестіна, який відповідає праворозумінню VI ст. Натомість у другому – про автентичний зміст оригіналу.

Звичайно, правова парадигма доби Юстиніана відобразилась не стільки в Дигестах, як в Інституціях Юстиніана. Про це, зокрема, свідчить вищезгадане визначення шлюбу невідомого автора, викладене в Інституціях: "**Nuptiae autem siue matrimonium est uiri et mulieris coniunctio consueum vitae, divini et humani iuris communication**" [Шлюб або так званий матронімус (законний шлюб) – це об'єднання (спілка) чоловіка та дружини для спільного життя] [21, с. 33]. В результаті великої аналітичної роботи дослідників римського права було встановлено авторів усіх складових частин Інституцій [26, с.89-90, 100]. Це дає нам підстави вважати творцем визначення шлюбу в Інституціях Юстиніана (In. I.9.1) професора університету м. Берита (нині Бейрут), відомого візантійського юриста Дорофея. Порівняння визначення шлюбу у Дигестах та Інституціях свідчить, що візантійський юрист по суті зробив нову редакцію сентенції римського класика. Інакше кажучи, визначення шлюбу Модестіна послужило джерелом сентенції Дорофея, який систематизував, спростив оригінал і зробив його однозначним за змістом. Безперечно, визначення Дорофея є стилістично довершеним, цілком логічним та юридично змістовним. Воно, як і багато визначень доби Юстиніана наповнено духом раціоналізму та реформ. Однак це визначення не викликало інтересу візантійських юристів наступних поколінь, оскільки у своїй довершеності та абсолютній відповідності правовій парадигмі Юстиніана, сентенція Дорофея не зовсім відображала суспільний ідеал наступних періодів та християнську ідею права.

Разом з тим, ранньовізантійські юристи очевидно не завжди враховували стилістику та юридичну доктрину римського права (вилучаючи з Дигест "застарілі" місця) [26, с. 104-105; 44, с. 283]. Праворозуміння доби Юсти-

ніана відзначалося абсолютним прагматизмом, що не завжди сприяло глибинному розумінню римської правової доктрини. Можна сказати, що у візантійських юристів була своя версія розуміння римського права. Не випадково російський юрист Сергій Муромцев взагалі не розглядав період Юстиніана як частину історії римського права, згадавши візантійського систематизатора лише декілька разів, а на Дигести посилається виключно як на уривки з класичного римського права [29, с. 627]. На наш погляд, такий підхід відомого російського юриста справедливий лише частково.

Отже, визначення шлюбу юриста Дорофея не стало зразком у цивільному та церковному праві Візантії, оскільки у ньому відсутні сакральні елементи, що формально збереглися в сентенції Модестіна, а пізніше у її грецьких перекладах набрали християнського юридичного змісту.

Таким чином, першу спробу пристосувати римське визначення шлюбу до суспільних умов доби Юстиніана здійснив відомий візантійський юрист Дорофей. Другий, більш вдалий та перспективний крок, в контексті формування християнської правової доктрини та християнізації візантійського права, здійснив дослідник права з когорті візантійських юристів, які, шляхом перекладів і систематизації окремих збірок *Corpus juris civilis*, намагались створити "грецького Юстиніана". Отже, для подальшого вирішення поставленої наукової проблеми важливе значення має аналіз грецького тексту римського визначення шлюбу та його перекладів.

Грецький текст сентенції Модестіна вперше з'явився не раніше середини VI століття і належав, як нам вдалося встановити, професору Константинопольського університету Стефану, оскільки йому належала грецька переробка Дігест [26, с. 104-105], а його ім'я зафіксовано на полях тексту напроти сентенції у відповідній частині Василік [44, с. 283]. Тому, як свідчить порівняльний аналіз літератури та джерел, у Василіки та Прохірон сентенція Модестіна могла потрапити як з Номоканону патріарха Фотія, так і з перекладу Дигест Стефана [26, с. 104-105; 44, с. 283]. Натомість в Епанагогу-Ісагогу, коротку збірку права 885 р. [37, с. 15-54], визначення шлюбу Модестіна грецькою мовою могло потрапити з Номоканону патріарха Фотія, оскільки глава візантійської Церкви, як свідчить зміст 1-го та 2-го титули Ісагогу (у яких йдеться про співвідношення повноваження патріарха та імператора) [6, с. 206-211], був очевидно автором або редактором юридичного невизнаної імператором Левом VI та його наступниками збірки візантійського права. Надалі сентенція Модестіна з Номоканону патріарха Фотія потрапила у Алфавітну Синтагму Матвія Властаря [27, с. 103], а з Прохірону – в Шестикнижжя Константина Арменопуло [1, с. 15].

Грецький переклад сентенції Модестіна, зафіксований у названих джерелах, виглядає наступним чином: *Γάμος ἐστὶν ἄνδρος καὶ γυναικὸς συνάφεια καὶ συγκλήρωσις πάσης ζωῆς θεοῦ τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου χοινωνία* (Bas., 28.4.1). Завдяки рецепції візантійського права на Русі-Україні [40, с. 48-71; 41], він з'явився спочатку в церковно-слов'янських перекладах Номоканону патріарха Фотія та Прохірону Лева Мудрого, увійшовши у їх складі у Сербську кормчу книгу (49 глава) у такій формі: "Бракъ есть мужеви и женѢ сочетаніе и сбытіе во всей жизни Божественныя же и человеческия правды общеніе" [19, с. 931]. Пізніше – в перекладі Алфавітної Синтагми Матвія Властаря, а в першій третині XIX ст. у перекладі Шестикнижжя Арменопуло.

Однак ми не можемо обмежитися лише давньоруським перекладом грецького тексту, оскільки на Русі ще не всі юридичні поняття були відомі. Звичайно, давньорусь-

кий переклад мав свою філологічно-юридичну специфіку, тобто стильові та змістовні особливості, що відповідали правовій культурі наших пращурів. Для того, щоб достеменно з'ясувати зміст грецького оригіналу сентенції Модестіна, ми змушені проаналізувати варіанти вибору лексем для перекладу з грецької на сучасну українську мову за наступною схемою: **Γάμος** [1] весілля, влаштувати весілля; 2) одруження, шлюб, співмешкання; 3) наречена, одружитися з нареченою з благословіння батьків **ἐστὶν [ε] ἄνδρος καὶ γυναικὸς** [чоловіка і дружини] **συνάφεια** [1] доторкнутися, доторкування; 2) зв'язок, контакт; 3) домовленість] **καὶ [і, та, також]** **συγκλήρωσις** [1] той, що бере співучасть (співучасник, суміжний; 2) (συγκλήρω) з'єднані жеребом]; **πάσης [1]** весь, цілий, усілякий] **ζωῆς [життя]** (род. від.) **θεοῦ (θεῖος)** [божественний] **τε [і]** **καὶ [і]** **ἀνθρωπίνου** [людський] **δικαίου** [судовиробництва, правосуддя] **κοινωνία** [спільний, державний, суспільний].

З точки зору автора статті переклад може мати таку форму, зміст та його тлумачення: **Шлюб** [в розумінні урочистої (весілля) та законної/юридичної події, оскільки **γάμος** також означає *одруження з благословення батьків*, що надає йому юридичної сили] **є чоловіка і дружини** (угода) **зв'язок** [тут інтимний та духовний, що очевидно впливає з права *доторкнутися* до жінки; останнє можна тлумачити як фізичну та духовну близькість] **співучасть** (варіант: спільний жереб) [єднання спільним жеребом] **усього життя, спільність (співучасть) божественного і людського правосуддя** (права). Через поліваріантність значення основна проблема виникає з останнім словом сентенції – **κοινωνία**. Автори грецького тексту ймовірно мали на увазі спільноту (спільність), стосунки якої врегульовуються людським та божественним правом. В контексті ж використання поняття **правосуддя** замість **права** (дослівний переклад лексеми **δικαίου**) цілком ймовірним є словосполучення **δικαίου κοινωνία** – **безприсрадне правосуддя**. Таким чином, при перекладі тексту на рідну мову необхідно враховувати широкий контекст лексем, які не є абсолютними відповідниками іноземних понять.

Певну своєрідність перекладу сентенції Модестіна можна помітити в Алфавітній Синтагмі Матвія Властаря. Переклад Ніколая Ільїнського (1891 р.) має наступну лінгвістично-правову форму та зміст: "**Брак есть мужа и жены союз и общий жребий на всю жизнь, общенія божественного и человеческого права**" [27, с. 103]. Вираз "общий жребий на всю жизнь" опирається на один з варіантів тлумачення слова **συγκλήρωσις** як "спільна доля" [17, с. 291].

Насамкінець розглянемо переклад сентенції Модестіна з Шестикнижжя Арменопуло (1345): "**Брак есть пожизненное соединение и сожитие мужа с женою и соучастие в Божественных и человеческих правах,**" [1, с. 15], яка найбільш повно відображає християнську правову парадигму. Автор здійснив переклад з оригіналу Шестикнижжя, тобто з грецької мови, але очевидно враховував і латинський текст сентенції. Разом з тим, сполучивши окремі лексеми, присутні у тексті оригіналу, перекладач прагнув досягти їх відповідності християнським принципам шлюбу. Так словосполучення **пожиттєве з'єднання** опирається на відому максиму Нового Заповіту: "Еже оубо Богъ сочета, того человекъ да не разлучаетъ" (Марк. 10. 9) (словян.).

З історико-юридичних позицій сентенція Модестіна є ідеальною конструкцією, що не відображала реалій ні римського класичного [2, с. 821], ні посткласичного, ні юстиніанівського права. При римському шлюбі **cum manu**, тобто з чоловічою владою, між домовладикою і

його дружиною не могла бути *спілка, союз, поєднання* чи *об'єднання*.

Якщо чоловік був домовладикою, підвладна дружина набувала статусу його підвладної дочки. Не було *єдності* чи *єднання права*, оскільки чоловік та дружина мали різні права та обов'язки. Інша річ, *єднання в праві* можна допустити, як визнання суб'єктами шлюбу єднання нерівних прав або сприйняття кожним своїх суб'єктивних прав і визнання інших. Отже, на практиці (доба римської класики, посткласичного та юстиніанівського права) маємо нерівність подружжя в людських правах та рівність у Божественних, що не зовсім кореспондується з визначенням шлюбу римського юриста.

Тим більше не відповідали сентенції Модестіна реаліям шлюбу *sine manu* (без чоловічої влади). Відсутність єдності на економічному ґрунті (роздільність майна, заборона дарувань між чоловіком та дружиною) [33, с. 433-434] та спадкових прав дружини у сім'ї чоловіка, відмінність майнових прав матері та батька в контексті юридичних інтересів дітей – усе це підтверджує нашу думку, що нормативна конструкція поняття шлюбу Модестіна фіксувала не дійсне, а бажане, причому не тільки у часи римської класики, але й у добу Юстиніана.

Натомість юридичний зміст сентенції Модестіна найбільш повно відповідає шлюбним відносинам у Візантії після Юстиніана. У першу чергу, йдеться про правовідносини чоловіка та дружини за Еклогою (726 р.) імператора Лева III (717-741 рр.) [43]. Щоправда, автори збірки уникли загального визначення поняття шлюбу, але норми шлюбно-сімейного права Еклоги цілком концептуально виразили зміст інституту шлюбу та сім'ї, який відповідає основним елементам сентенції Модестіна. Перш за все, візантійський нормативно-правовий акт доби іконоборців передбачав два рівноправних суб'єкти шлюбу, законність якого визначається умовами договору та самого шлюбу. Шлюб за Еклогою – це дійсно *союз чоловіка та дружини*, оскільки однією з основних умов шлюбу передбачалося пряме волевиявлення сторін. По-друге, союз подружжя зберігав рівноправність та єдність сторін усього життя, оскільки дружина не набувала підвладного статусу, а речові відносини мали тенденцію до реалізації принципу спільності майна. Майже повна рівність суб'єктів шлюбу передбачалась у немайнових відносинах. По-третє, передбачалась належність наречених до християнської релігії, рівність в правах і обов'язках в канонічному (*божественному*) та цивільному (*людському*) праві (*Еклога, Т. I, II*). Таким чином, ідеальне визначення шлюбу римського юриста у VIII ст. набуло цілком реального, матеріально-правового значення. Утім, це сталося завдяки тому, що системи цивільного та канонічного права, починаючи з IV ст., мали тенденції до зближення та формування християнської ціннісної основи візантійського, зокрема, шлюбно-сімейного права. Така екзегеза відбувалась з формально незмінним текстом сентенції римського юриста, яка була визнана візантійськими патріархами та імператорами.

Окрім названих причин популярності та практичної користі визначення шлюбу Модестіна були деякі інші, але найголовніша з них пов'язана з його грецьким перекладом, а саме з його філологічно-юридичною специфікою та формальною канонізацією. Потрапивши у грецькомовний Номоканон [31, с. 226-227] завдяки цілковитій відповідності християнським цінностям та правовій доктрині канонічного права, визначення шлюбу Модестіна стало канонічним. Невідомий автор Номоканону підкреслював, що воно "найкращим чином" визначає сутність шлюбної спілки. У зв'язку з цим відомий історик каноні-

чного права А.С. Павлов зауважив: "Дійсно, у цьому визначенні вказані всі суттєві риси шлюбу як інституту, який має свої основи в самій природі людини" [31, с. 226-227]. Тобто, можна сказати, що сентенція Модестіна відповідала природно-правовій доктрині, оскільки її *перший природний елемент*, який фіксує наявність різностатевих суб'єктів шлюбу, об'єднання яких визначено самою природою і має божественну мету: продовження людського роду. У *другій* частині сентенції каноністи в першу чергу звертають увагу на *етичний елемент* визначення шлюбу: спільність/єдність всіх сторін життя, нерозривність та спілкування в усіх життєвих відносинах. Розуміючи, що в сентенції римського юриста йдеться про правові аспекти шлюбу, вони, тим не менше, тлумачили її *третьою* частину також з позицій християнської етики. Мабуть це можна пояснити тим, що в канонічних перекладах сентенції Модестіна йдеться не про дві системи права, *божественну і людську*, а про *спілкування подружжя в "релігії та праві"* [31, с. 226-227], що споріднювало два елементи (2-га та 3-тя частини), оцінені з позицій християнської моралі, які неначе перетворювались в єдине ціле.

Натомість переклади світських юристів, у кінцевій частині яких йдеться про *спілкування, єднання, спільність* (і т. ін) у *божественному та людському праві* дають нам підстави вважати наявними, як в оригіналі, так і в неканонічних перекладах, три елементи сентенції: 1) спілка двох різностатевих осіб; 2) єдність життя; 3) співучасть в божественному та людському праві. На наш погляд, кожний з названих елементів можна визначити наступним чином: перший – природно-правовий, другий – суспільно(етично)-правовий, а третій – цивільно-канонічний.

Перший елемент Церква завжди розуміла так, що спілка чоловіка та дружини у своїй основі опиралась на божественний план світоутворення, який передбачав створення першого подружжя, від якого веде свій початок весь рід людський і спілка якого, по замислу Творця, повинна залишатися належним та незмінним зразком шлюбного союзу. Окрім того, божественний закон, який відобразив анатомію та зміст шлюбу, виражається у відомій максимі Божого Одкровення: "Покине тому чоловік свого батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, – і стануть вони одним тілом" (Бут. 2.24). Отже, каноністи у шлюбі бачили не стільки звичайну спілку подружжя, що ґрунтується на цивільній угоді, як у римському праві, а перш за все органічну єдність, освячену волею Творця. Натомість візантійські цивілісти намагались поєднати два принципи: римський – юридичний та канонічний – теологічний.

Другий елемент Церква завжди тлумачила як поєднання життя чоловіка та життя жінки у єдине, спільне та нерозривне життя, яке може розлучити смерть одного із подружжя.

Третій елемент сентенції в канонічному перекладі – *спілкування (єдність) подружжя в релігії та праві* – в дохристиянські часи, як зауважував А.С. Павлов, передбачав сакральні функції жінки в сім'ї та її сприйняття чоловіком як *social rei sacrae* [31, с. 228]. Однак у добу Модестіна шлюбні відносини втратили сакральний характер, а спілкування чоловіка та дружини в релігії та праві остаточно перетворилося у фікцію. Для усвідомлення шлюбу християнської епохи цей елемент, згідно якого передбачено *спільне життя в релігії та праві* або відповідність нормам *Божественного та людського права*, важливий у тому, що чоловік та дружина, які належали до християнської релігії, розглядалися як два правоздатні суб'єкти права. Разом з

тим, у стосунках із зовнішнім світом подружжя виступає як єдиний суб'єкт правовідносин, що регулювалися цивільним та канонічним правом.

Варто також зауважити, що **нерозривність життя** (2-й елемент в канонічній версії) та його відповідність християнській релігії і праву (3-й елемент) визначалися візантійськими каноністами як єдиний етичний концепт.

У зв'язку з цим необхідно зауважити, що християнська Церква ще з ранніх часів принципово відстоювала свою позицію і наголошувала, що "шлюблю її вірних повинні бути так же нерозривні, як нерозривний духовний союз Христа і Церкви" [31, с. 227]. Богослови-каноністи, розвиваючи цю ідею, писали: **якщо християнський шлюб служить праобразом такого великого таїнства віри, то й сам він є таїнством, непорушним особистою волею чи невгамовними пристрастями подружжя** [31, с. 227]. Таким чином, концепція походження шлюбу як таїнства опиралась на Боже Одкровення (Бут. 2.24), євангельські максими (Марк. 10. 9) та церковне вчення [31, с. 226-230]. Окрім того, в основі таїнства шлюбу закладений принцип нерозлучності подружжя ("що Бог поєднав, – людина нехай не розлучує"), який також опирається на Божий промисел і є відображенням найвищого таїнства християнської релігії – єднання Ісуса Христа та Церкви.

Ціннісно-правова доктрина християнського шлюбу, серцевиную якої стало канонізоване визначення шлюбних відносин подружжя, обумовили також тенденції розвитку цивільного шлюбно-сімейного права, надавши його інститутам сакрального змісту. Завдяки рецепції візантійського права сентенція римського юриста стала еталоном визначення шлюбу в законодавстві народів християнського світу.

1. Арменопуло К. Шестикнижия. Перевод ручной книги законов или так называемого Шестикнижия, собранного отовсюду и сокращенного достопочтенным Номофилактом и Судьею в Фессалонике Константином Арменопулом. – Ч. II. Одесса, 1908. 2. Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. – СПб., 2005. 3. Бенеманский М. Прохирон. – Сергиев Посад, 1906. 4. Браун П. Тіло і суспільство: чоловіки, жінки та сексуальне зречення в ранньому християнстві. – К., 2000. 5. Бриллиантов А.И. Император Константин Великий и Миланский эдикт 313 г. – СПб., 2006. 6. Вальдеберг В.Е. История византийской политической литературы в связи с историей философских течений и законодательства. – СПб., 2008. 7. Ваке А. Переводить Дигесты. // Дигесты Юстиниана / Отв. Ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII; Статьи и указатели. – М., 2006.

УДК 347.94

Надійшла до редколегії 07.06.10

О. Захарова, канд. юрид. наук, доц.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті аналізують процесуальні гарантії цивільного судочинства. Пропонується їх визначення та розкривається сутність та значення в механізмі правового регулювання.

Ключові слова: цивільний процес, процесуальні гарантії, механізм правового регулювання;

В статті аналізуються процесуальні гарантії громадянського судопроизводства. Предлагается их определение и раскрывается суть и значение в механизме правового регулирования.

Ключевые слова: гражданский процесс, процессуальные гарантии, механизм правового регулирования.

The procedural guarantees of civil legal proceedings are analyzed in this article. The definition is offered and the essence and their value in the mechanism of legal regulation reveals.

Key words: civil procedure, the procedural guarantees, civil legal proceedings.

Процесуальні гарантії як певна категорія, правове явище не знайшло нормативного визначення в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК). Не була предметом обговорення вказана тема серед вітчизняних науковців в сфері цивільного судочинства. Окремі дослідники деякі аспекти процесуальних гарантій розглядають крізь призму принципів цивільного процесуального права [2, 33]. Проте жодних класифікуючих ознак процесуальних гарантій, їх структуру, взаємозв'язок дослідники не наводять.

8. Гревцов Ю.И., Козлихин И.Ю. Энциклопедия права. – СПб., 2008. 9. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – 11-е изд. – М., 2008. 10. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження. – К., 2007. 11. Дигесты Юстиниана // Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М., 1997. 12. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. I. – М., 2001. 13. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. IV. – М., 2004. 14. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. VII. Полумтом 2. – М., 2005. 15. Дячук Л. Майнові права подружжя у візантійському праві іконоборської доби // Про українське право. – Ч. 1. – 2006. – С. 16. Дячук Л. Петражицкий Лев Иосифович (1867-1931) // Соціологічна Енциклопедія. – К., 2008. 17. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1997. 18. Жоль К.К. Методы научного познания и логика. – К., 2001. 19. Закона градскаго главы //Кормчая (Номоканонь). Отпечатана съ подлинника Патриарха Иосифа. Издание пятое. – СПб., 2004. 20. Иванов С.А. Византийское миссионерство. – М., 2003. 21. Институции Юстиниана. Перевод с латинского Д. Раснера. Под ред. Л.Л. Кофанова, В.А. Томсинова. – М., 1998. 22. Каждан А.П., Литаври Г.Г. Очерки истории Византии и южных славян. – М., 1958. 23. Курбатов Г.Л. История Византии (историография). – Л., 1975. 24. Лебедев А. П. Вселенские соборы IV и V веков: Обзор их догматической деятельности в связи с направлениями школ Александрийской и Антиохийской. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2004. 25. Лебедев А. П. Вселенские соборы VI, VII и VIII веков: С приложением к "Истории Вселенских соборов". – 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2004. 26. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии в IV – VIII вв. – Л., 1976. 27. Матфей Властарь, иером. Алфавитная Синтагма: Собрание по алфавитному порядку всех предметов, содержащихся в священных и божественных канонах. – М., 2006. 28. Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. – СПб., 2001. 29. Муромцев С.А. Гражданское право древнего Рима. – М., 2003. 30. Лурье В. М. История византийской философии. Формативный период. – СПб., 2006. 31. Павлов А.С. Курс церковного права. – СПб., 2002. 32. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Підручник. – К., 2003. 33. Покровский И.А. История Римского права – Мн..Хервес, 2002. 34. Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. – Том I. – М., 2001. 35. Римское частное право: Ученик / Под. ред. проф. И.Б.Новицкого и проф. И.С.Перетерского – М., 2003. 36. Скорина Л.П., Чумакова Л.П. Латинська мова для юристів. – К., 2008. 37. Сокольский В. О характере и значении Эпанаги // Византийский Временник. – 1894. – № 1. – С. 15-54. 38. Трофимчук М., Трофимчук О. Латинсько український словник. – Львів, 2001. 39. Шулин Фр. Учебник истории римского права. Пер. с нем. И.И. Щукина, под ред. В.М. Хвостова. – М., 1893. 40. Шапов Я.Н. Прохирон в восточнославянской письменности // Византийский временник. Том 38. – М., Наука, 1977. – С.48-71. 41. Шапов Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI-XIII вв. – М. 1978. – М. 1978. – 291 с. 42. Удальцова З.В. Византийская культура. – М.,1988. 43. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. – М., 1965. 44. Basilicorum libri. XXVIII, tit. IV, cap. I. – Tom. VI. – Lipsiae, 1870. 45. Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Aalen, 1955.

Слово "гарантія" походить від французького слова *garantie* – порука; умова, яка забезпечує щось. В сучасному розумінні цього слова – це умови, що забезпечують успіх чого-небудь [5, 328]. Зрозуміло, що таке визначення поняття гарантії не може дати відповідь про природу процесуальних гарантій, але вже можна зрозуміти висновок, що ключовим елементом у визначенні сутності гарантій є певні умови, що, в більшій чи меншій мірі, забезпечують щось. Вочевидь, процесуальні гарантії – це різновид правових гарантій. Останні прийнято

